

6. ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

УДК 336.71

Васильчишин О.Б.

кандидат економічних наук, доцент,
докторант кафедри податків та фіскальної політики,
Тернопільський національний економічний університет

ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЗАГРОЗЛИВИХ ТЕНДЕНЦІЙ ВИВЕДЕННЯ КАПІТАЛУ

У статті розглянуто процеси виникнення та реалізації тіньових економічних відносин у сфері купівлі-продажу товарів і послуг (трансфертне ціноутворення) та руху грошових коштів і фінансових операцій в Україні. Дано кількісну оцінку обсягам виведення капіталу з України. Окреслено основні негативні наслідки для фінансової безпеки банківської системи України спричинені виведенням капіталу, а також запропоновано можливі варіанти мінімізації виведення капіталів в офшорні юрисдикції.

Ключові слова: трансфертне ціноутворення, виведення капіталу, офшорні юрисдикції, фінансова безпека, банківська система.

Постановка проблеми. Механізм функціонування фінансових ринків в умовах глобалізації економічних процесів є достатньо складним для дослідження потоків капіталу та визначення характеру їх впливу на розвиток банківської системи, а зокрема її фінансової безпеки, адже в силу опортуністичної людської природи канали руху капіталів не завжди є офіційними. Причини появи неофіційних каналів руху капіталів зумовлені різними умовами функціонування підприємницьких структур, які відображають легкість ведення бізнесу, регулятивне і податкове навантаження, рівень корумпованості державної влади, рівень правового забезпечення фінансових операцій тощо. Тим не менше, незважаючи на об'єктивні чи суб'єктивні причини тінізації каналів руху капіталу, такі процеси мають згубний вплив на розвиток національної економіки, а особливо на фінансову безпеку банківської системи, яка є головним посередником руху капіталу між суб'єктами ринку.

В умовах кризового стану національної економіки питання, пов'язані з тінізацією руху капіталу, є досить актуальними, особливо в частині дослідження механізмів виведення капіталу за кордон, що негативно позначається на фінансовій безпеці банківської системи, доходах державного бюджету та економічному розвитку в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням виведення капіталу та тіньової економіки в контексті дослідження їх впливу на економічний та соціальний розвиток присвятила свої праці велика кількість вітчизняних й зарубіжних науковців, зокрема таких, як: С.О. Баранов [1], М.П. Денисенко, С.В. Бреус

[2], О. Жолудь, І. Піонтківська [3], М.Я. Корнилов, С.В. Лобачов [4], Ю.В. Латов [5], Д. Серебрянський, А. Вдовиченко [6], Т.А. Тищук [7], У. Тіссен [8], О.В. Турчинов [9], І.К. Швабій [10], Ф. Шнайдер [11] та ін. Однак основний акцент їхніх наукових розвідок спрямовувався на дослідження макроекономічних наслідків для держави, а дослідження розвитку банківської чи фінансової системи у цьому контексті досліджується досить поверхнево, що, на нашу думку, потребує переосмислення підходів до вивчення процесів виведення капіталу та їх впливу на фінансову безпеку банківської системи як основної ланки економіки.

Мета та завдання статті. Метою статті є дослідження тіньових економічних відносин у сфері купівлі-продажу товарів і послуг та руху грошових коштів і фінансових операцій для дослідження основних каналів і причин виведення капіталу з України та наслідків для фінансової безпеки банківської економіки як основної ланки національної економіки.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи процеси виникнення та реалізації тіньових економічних відносин можна відзначити недостатнє висвітлення в науковій та науково-практичній літературі таких двох взаємопов'язаних їх видів, як тіньові економічні відносини у сфері купівлі-продажу товарів і послуг, а також тіньові економічні відносини у сфері руху грошових коштів і фінансових операцій. Зазначені сфери тіньових економічних відносин, на нашу думку, є найбільш згубними для вітчизняної економіки та найбільш загрозливими для національної економічної і фінансової безпеки, у тому числі й фінансової безпеки банківської системи, адже вони передбачають виведення

капіталів із держави, відмивання грошей та розвиток тіншових фінансових операцій поза межами банківської системи.

Одним із найбільш негативних проявів тіншових економічних відносин у сфері купівлі-продажу товарів і послуг в Україні та за кордоном є трансфертне ціноутворення. В економічній літературі та національному і міжнародному праві використовується різне тлумачення цієї категорії економічних відносин, однак, на нашу думку, найбільш влучним і зрозумілим є визначення вчених Велосо та Мюллера Брегагао 1992 р., які вважають, що трансфертне ціноутворення складається з маніпулювання витратами і доходами в операціях між пов'язаними особами за допомогою способів, що відрізнялися від тих, які були б використані в операціях у нормальних ринкових умовах. Метою такого маніпулювання є отримання податкового зиску [12, с. 313].

Тобто згадані вчені трансфертне ціноутворення відносять до тіншових операцій, адже воно передбачає ухилення від сплати податків, однак у практиці економічної діяльності є випадки, коли трансфертне ціноутворення використовується в межах однієї фірми як один із можливих механізмів внутрішньофірмового управління, за допомогою якого компанії вдається не лише розподіляти наявні ресурси, отримані фінансові результати, а й координувати дії підрозділів, що входять до складу компанії. Трансфертна ціна може виступати ефективним механізмом стимулювання добросовісної поведінки менеджерів. За її допомогою можна аналізувати діяльність кожного підрозділу, виявляти найбільш слабкі з них, закривати неефективні. Встановлення оптимальної трансфертної ціни дає змогу компаніям досягати не лише більшого рівня прибутку, зокрема і за рахунок податкової оптимізації, а й координувати дії підрозділів, тим самим також досягати більш високих фінансових показників [13, с. 120]. Такого роду трансфертне ціноутворення не є загрозливими для національної економіки і фінансової безпеки.

Вагомий інтерес у органів податкового регулювання викликає трансфертне ціноутворення в межах транснаціональних корпорацій і фінансово-промислових груп, які здебільшого спеціальні підрозділи своїх фірм або повноцінні фірми, які є пов'язаними особами, реєструють у країнах із кращим режимом оподаткування (офшорні зони) для переведення прибутків у такі країни для сплати значно нижчого податку, ніж у власній країні.

Комплексний перелік тіншових економічних відносин у сфері купівлі-продажу товарів і послуг в Україні відображено у звітності Державної служби фінансового моніторингу України, а саме:

1. Використання зовнішньоекономічних операцій для виведення капіталів з України: застосування фіктивних імпорتنих контрактів («псевдоімпорт»); експорт за заниженими цінами; імпорт за завищеними цінами.

2. Використання зовнішньоекономічних операцій для безпідставного формування податкового кредиту,

незаконного відшкодування ПДВ і ухилення від його сплати: застосування фіктивних експортних контрактів («псевдоекспорт», «нетиповий» експорт); придбання товарів, які підлягають експорту, за завищеними цінами із залученням фіктивних підприємств; імпорт за заниженими цінами.

3. Використання зовнішньоекономічних операцій для отримання податкових пільг.

Такі операції належать до тих операцій, які в загальному відображають втечу капіталу з країни. При цьому варто зауважити, що на методологічному рівні втеча капіталу з країни може носити троїстий характер та відбуватися за трьома напрямками: 1) власне втеча капіталу, яка відображає об'єктивний процес виведення капіталу іноземними інвесторами (однак не іноземними фірмами, де головними бенефіціарами виступають фізичні особи – громадяни даної країни) внаслідок погіршення економічної ситуації в країні; 2) експорт капіталу – інвестицій з однієї країни в іншу, крім інвестицій у фірми, які є пов'язаними особами національних інвесторів; 3) виведення капіталу, розміщення фінансових ресурсів через державний кордон певними фізичними чи юридичними особами для уникнення оподаткування чи контролюючих процедур органів фінансового контролю і моніторингу шляхом трансфертного ціноутворення, грошових переказів, іноземних інвестицій тощо.

Саме третій аспект протиправних операцій суб'єктів економіки в частині купівлі-продажу товарів і послуг а також виконання певних фінансових операцій відображає симбіоз тіншових економічних відносин у сфері купівлі-продажу товарів і послуг та руху грошових коштів.

Для визначення втрат від таких операцій для національної економіки та дослідження можливих загроз фінансовій безпеці України у цілому і банківській системі зокрема необхідним є визначення обсягів виведення капіталу за межі країни.

На міжнародному рівні процеси нелегального виведення капіталу з країн світу досліджує організація Глобальної фінансової доброчесності (Global Financial Integrity), за даними якої з 2004 по 2013 р. з України виведено 116,76 млрд. дол. США, а в середньому за рік – 11,68 млрд. дол. США (рис. 1).

Щоб зрозуміти масштаби виведення капіталу з країни, визначимо співвідношення нелегально виведеного капіталу з України за даними дослідження Global Financial Integrity до валового внутрішнього продукту, доходів державного бюджету та депозитів, залучених банками України (рис. 2). Результати такого дослідження дадуть змогу визначити обсяги недоотриманих інвестицій в основні фонди або доходів державного бюджету, або банківських ресурсів.

Як бачимо з рисунку, обсяги виведеного капіталу в середньому становлять 8% ВВП щорічно, більше 40% доходів державного бюджету України або більше 60% усіх банківських депозитів. Така ситуація надзвичайно погіршує рівень економічної безпеки України та

Рис. 1. Обсяги нелегального виведеного капіталу з України в 2004–2013 рр. [14]

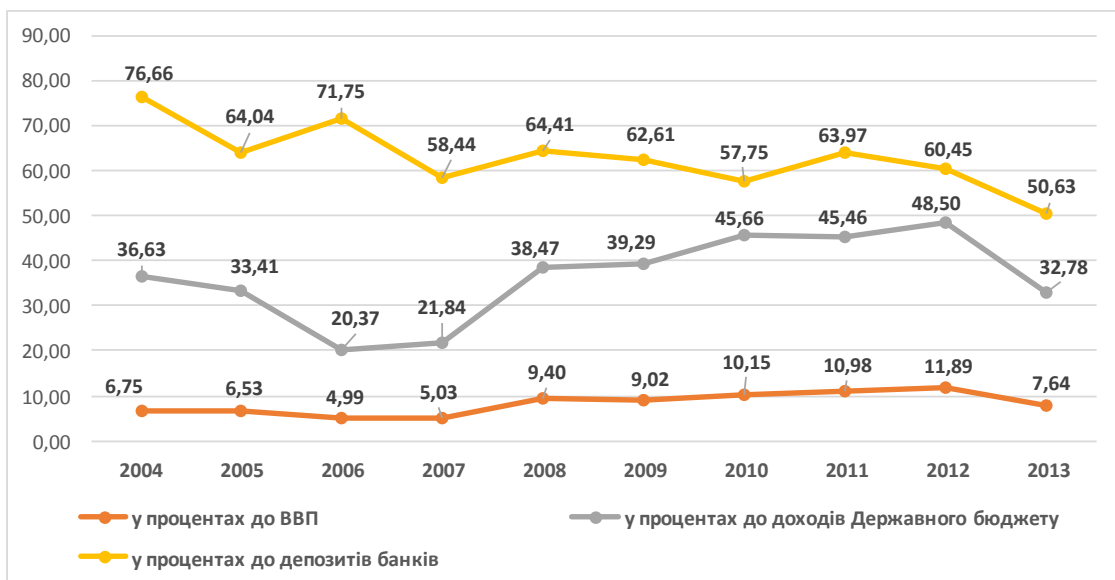

Рис. 2. Відношення обсягів нелегально виведеного капіталу з України до ключових макроекономічних індикаторів [14; 15]

фінансової безпеки банківської системи, адже на цю суму зменшуються фінансові ресурси, які могли б бути використані для розвитку національної економіки, збільшення капіталізації банківської системи і т. д.

Однак при цьому варто зауважити, що дослідження Global Financial Integrity закінчується 2013 р. і не дає змоги дослідити пізніші тенденції виведення капіталу з України, що вимагає використання й інших методик розрахунку масштабів виведення капіталу.

Так, в економічній літературі запропоновано декілька таких методик, серед яких варто відзначити метод дзеркальної статистики фондів, залишковий метод, підхід Дулі та ін., однак, ураховуючи статис-

тичні можливості, які надають нам Державна служба статистики та Національний банк України, на нашу думку, найбільш ефективною методикою буде методика «гарячих грошей».

«Методика гарячих грошей» розроблена Дж. Каддінгтоном [16, с. 85] в середині 1980-х років, у якій під втечею капіталу потрібно розуміти відтік короткострокового капіталу, пов'язаний із реакцією на короткострокові зміни різних умов на фінансових ринках. Запропонована методика вимірює втечу капіталу як суму відтоку короткострокових капіталів (ОСК) і «чистих пропусків і помилок» (ПО). Деякі дослідники іноді включають у поняття короткострокових вкладень

і портфельні інвестиції. У цьому разі втеча капіталу (БК) вимірюється за формулою:

$$BK = OCK + PO$$

Пропуски і помилки враховуються тому, що тільки з їх допомогою можна ввести поправку на незареєстрований рух капіталу через кордон. Згідно з методичними рекомендаціями МВФ, різке зростання дебетового показника статті «помилки і пропуски» (тобто перевищення цим показником величини звичайної статистичної похибки) свідчить про збільшення масштабів прихованого від державного обліку відпливу ресурсів (рис. 3).

Рисунок свідчить, що результати запропонованих методик дещо відрізняються, однак за весь досліджуваний період підсумок виведеного капіталу з України майже однаковий. Якщо ж підсумувати нелегально виведений капітал з України впродовж 2004–2016 рр., то отримаємо 125,1 млрд. дол. США, що в еквіваленті становитиме 1,4 обсягу ВВП 2016 р.

Проблема нелегального виведення капіталу є дійсно важливою для національної економічної безпеки, а особливо для фінансової безпеки банківської системи, адже всі потоки капіталу проходять саме через банки, роблячи з них учасників різноманітних тіншових схем.

Одним з основних напрямів участі банків у нелегальному виведенні капіталу з України є їх участь в операціях з офшорними компаніями, які відбуваються між власниками істотної участі банківських установ. Проблема офшоризації банківської системи становить загрозу для фінансової безпеки банківської системи України, адже створює прецедент для введення відповідних санкцій із боку вітчизняних та міжнародних контролюючих органів, кінцевим результатом яких може бути виведення банку з ринку, що неодноразово

було застосовано в Україні. Крім того, поширення інформації про участь банку в операціях з офшорними компаніями може призвести до поширення негативної інформації про банк у суспільстві і, як наслідок, спричинити погіршення ділової репутації банку та збільшити рівень недовіри до нього з боку клієнтів. Застосування штрафних санкцій у формі арешту чи ліквідації офшорних компаній може призвести й до погіршення фінансових результатів банківських установ, що є прямою загрозою їх фінансовій безпеці.

Боротьба з офшоризацією банківської системи України нині є досить актуальним питанням, яке порушується як в академічному середовищі, так і в середовищі Національного банку України та уряду. Одним з основних заходів щодо зменшення випадків участі банків в операціях з офшорними компаніями є внесення змін до Закону України «Про банки і банківську діяльність» від 02.03.2015 щодо уточнення поняття «структура власності юридичної особи», яке законодавець визначає як систему взаємовідносин юридичних та фізичних осіб, що дає змогу визначити:

- 1) всіх ключових учасників і контролерів юридичної особи;
- 2) всіх ключових учасників кожної юридичної особи, яка існує у ланцюгу володіння корпоративними правами;
- 3) всіх осіб, які мають пряму та/або опосередковану істотну участь у цій юридичній особі;
- 4) відносини контролю щодо цієї юридичної особи між усіма особами, зазначеними у пунктах 1–3 [17].

Відповідно до цих змін, Національний банк України визначив основні типи непрозорих структур власності банків:

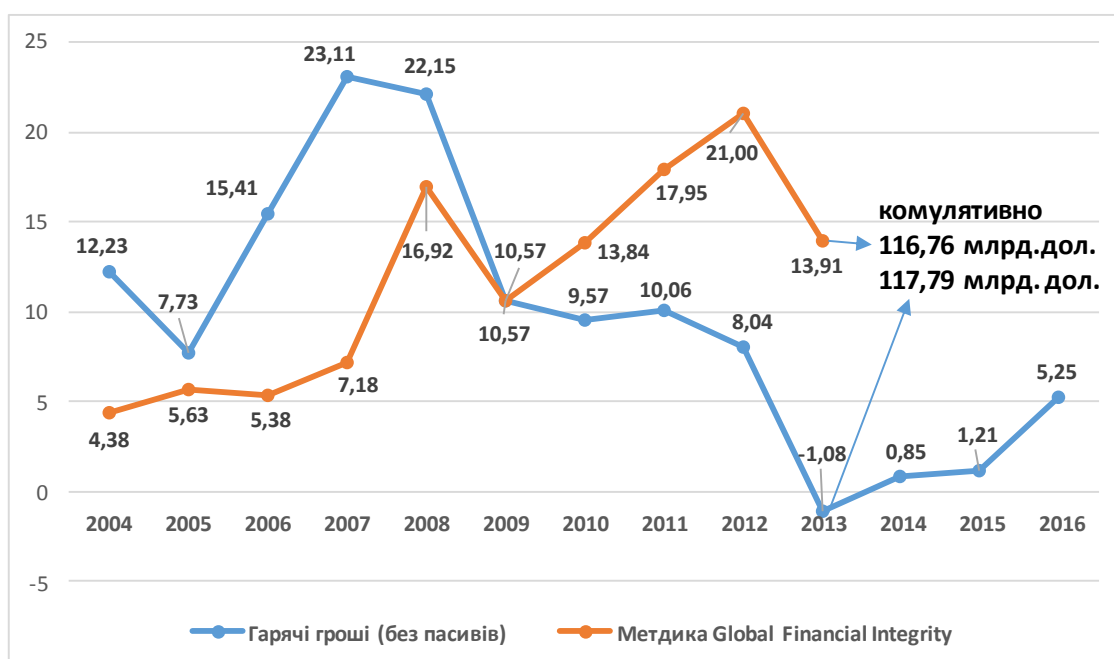

Рис. 3. Динаміка нелегально виведеного капіталу, розрахована за методикою Global Financial Integrity та «гарячих грошей» [14; 15]

1. Структура з акціонерами, які володіють пакетами акцій, меншими за 10%. НБУ розглядає таку схему як метод уникнення погодження набуття істотної участі.

2. Структура із заплутаними відносинами власності, перехресним чи циклічним володінням акціями банку чи товариством, яке володіє акціями банку.

3. Використання трастових декларацій для уникнення відповідальності у разі доведення банку до неплатоспроможності.

4. Використання механізму довіреності або для спрощення процедури погодження, або для маскуванню реального власника. Один тип довіреності дає право представляти акціонера на голосуванні – ці особи не попадають у структуру власності. Проте другий тип дає право діяти від імені акціонера, але чинити на власний розсуд. Така особа вважається опосередкованим власником і, відповідно, структура власності банку – непрозорою.

5. Розкриття у структурі власності осіб-нерезидентів (не обов'язково, але частіше за все з Кіпру або інших типових та нетипових офшорів), які з погляду НБУ є номінальними утримувачами акцій банку.

6. Структура з низкою «мертвих душ» – акціонерів, яким до цього часу належить частка, але ці люди вже померли [18].

На основі вивчення основних підходів до розкриття структури власності вітчизняних комерційних банків та користуючись інформацією про структуру власності комерційних банків, яка розміщена на офіційному сайті Національного банку України, в академічній спільноті зроблено низку досліджень [19; 20] щодо визначення рівня офшоризації банківської системи. Однак наявні дослідження роблять акцент на дослідженні офшоризації банківського капіталу, а не всієї банківської системи країни, що, на нашу думку, не дає змоги здійснити комплексну оцінку впливу такого виду офшоризації на фінансову безпеку банківської системи України. Так, наприклад, за розрахунками української вченої С.С. Шумської, рівень офшоризації банківської системи (який визначений на основі вивчення частки власників істотної участі, які зареєстровані в офшорних юрисдикціях у статутному капіталі банків) упродовж 2012–2016 рр. коливався в межах 0,14% (І квартал 2012 р.) – 5,01% (І квартал 2015 р.) за українським списком офшорних юрисдикцій та в межах 16,1–22,53% за списком офшорних юрисдикцій МВФ та ОЕСР [21, с. 36]. Як бачимо з аналізованого дослідження, рівень офшоризації капіталу банківської системи України за українським і міжнародним списком офшорних юрисдикцій кардинально відрізняється, однак не дає змоги визначити ступінь загрози фінансовій безпеці як банківської системи, так і України у цілому, оскільки акцент робиться на статутному капіталі, а саме на частці акціонерів, які зареєстровані в офшорних юрисдикціях, а не на обсягах активів і пасивів, які можуть бути використані банками для:

1) фінансування компаній, що зареєстровані в офшорних юрисдикціях із метою виведення коштів, отриманих шляхом рефінансування з боку НБУ;

2) компаній, які є інсайдерами банку та зареєстровані в офшорних юрисдикціях або контролюються компаніями, що зареєстровані в офшорних юрисдикціях;

3) здійснення активно-пасивних операцій із метою легалізації грошей, отриманих злочинним шляхом, та ін.

На нашу думку, навіть якщо частка статутного капіталу, яка належить компанії або фізичній особі, яка зареєстрована в офшорних юрисдикціях, є незначною, дана фізична чи юридична особа може мати вплив як на кредитну політику банку, так і на службових осіб банку і, таким чином, визначати напрями кредитування (наприклад, кредитування інсайдерів) чи напрями інших операцій банків, пов'язаних із виведенням коштів, а тому весь капітал, активи і зобов'язання таких банків необхідно відносити до розряду офшорних. Банки, частка капіталу яких належить компаніям чи фізичним особам, що зареєстровані в офшорних юрисдикціях, становлять ризик для вітчизняної банківської системи, оскільки з високою ймовірністю можуть проводити операції з метою виведення коштів за кордон та відмивання грошей, отриманих злочинним шляхом.

Визначення переліку банків, які належать до категорії офшорних, для збереження високого рівня об'єктивності необхідно здійснювати за двома списками офшорних зон: списком Кабінету Міністрів України та списком Організації економічного співробітництва і розвитку. Такий підхід зумовлений тим, що складання українського списку офшорних зон викликає деякі сумніви, адже на прийняття рішень в Україні мають вплив зацікавлені особи, компанії яких зареєстровані в офшорних зонах.

Використовуючи дані Національного банку України, Кабінету Міністрів та Організації економічного співробітництва і розвитку, розрахуємо частку банків, власники істотної участі яких зареєстровані в офшорних юрисдикціях у статутному капіталі, активах і зобов'язаннях банківської системи України (рис. 4).

Як свідчать дані рисунку, частка офшоризації статутного капіталу банківської системи України є досить значною і становить 41,9%, офшоризація активів і зобов'язання є нижчою, однак усе ж становить досить вагому загрозу для фінансової безпеки банківської системи України, адже ресурси банків можуть перерозподілятися між інсайдерами та підприємствами, які також зареєстровані в офшорах, що може призвести до погіршення фінансових результатів і фінансової стійкості банків. Варто зазначити й те, що існує ризик виведення кредитів рефінансування, отриманих від НБУ, за кордон або використання їх для фінансування діяльності підприємств, які зареєстровані в офшорних юрисдикціях.

Серед основних банківських операцій з офшорними компаніями варто виокремити такі: створення фіктивної заборгованості перед афілійованими структурами за кордоном і завищення процентів за кредитами таким компаніям; фіктивні лізингові угоди; видача фірмам-одноденкам іноземних компаній кредитів, повернення

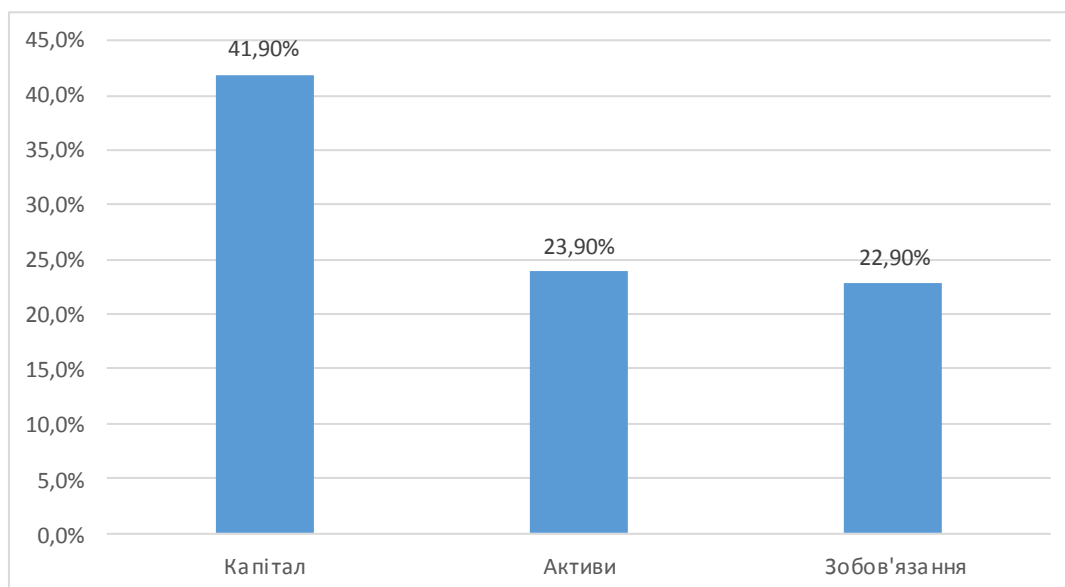

Рис. 4. Частка банків, власники істотної участі яких зареєстровані в офшорних юрисдикціях у статутному капіталі, активах та зобов'язаннях банківської системи України [15]

яких не передбачається; внесення на депозити готівки в іноземній валюті, попередньо придбані поза межами банківської системи, для переказу її за кордон тощо.

Розглядаючи тіньові економічні відносини у сфері руху грошових коштів і фінансових операцій, варто звернути увагу на одну з найбільш згубних для національної економіки і банківської системи сфер тіньових економічних відносин – тіньовий (чорний) валютний ринок, на якому акумулюються величезні суми коштів, які могли б стати ресурсами для комерційних банків та внутрішнім інвестиційним ресурсом для національної економіки. Проблема тіньового валютного ринку в Україні та його впливу на економічну і фінансову безпеку держави є малодослідженою, оскільки немає достатньої кількості даних для визначення його обсягу, що ускладнює не тільки саме дослідження, а й розроблення ефективної державної політики щодо мінімізації тіньових валютних операцій.

Сьогодні у вітчизняній науці не існує комплексної методики розрахунку обсягу тіньового валютного ринку, що зумовлено здебільшого відсутністю необхідної статистичної інформації. Проте варто звернути увагу на методики, які розроблено працівниками Інституту стратегічних оцінок О. Жолудем та І. Піонтківською. Вчені пропонують дві методики, перша з яких базується на порівнянні номінальних доходів населення і приросту готівки в обігу, друга – на порівнянні обмінних курсів і ставок за банківськими депозитами. Запропоновані методики дають змогу визначити середньомісячний обсяг купівлі іноземної валюти населенням, однак не визначають обсягу готівкової іноземної валюти, що перебуває поза межами банківської системи і використовується для обміну (купівлі-продажу товарів і послуг), оплати праці та заощаджень. Тим не менше, результати моделей потрібно приймати до

уваги, адже вони відображають середньомісячний обсяг купівлі валюти населенням, який становить 1,2 млрд. грн., що у 18 разів перевищує офіційні дані НБУ, а також обсяг іноземної валюти, яку населення використовує як засіб обігу, що становить 3,7–7,3 млрд. дол. США [3].

Однак, на нашу думку, для визначення глибини тіньового валютного ринку потрібен більш комплексний аналіз виходячи з офіційної статистики про рух іноземної валюти в Україну, в межах України й за її межі. Так, одним з основних показників, який, на нашу думку, відображає глибину тіньового валютного ринку, є показник обсягу готівкової валюти в позабанківському секторі, що розраховується НБУ в рамках даних про міжнародну інвестиційну позицію України. За цим показником обсяг готівкової валюти станом на 01.01.2017 дорівнює 79,51 млрд. дол. США, що становить 90% ВВП України (рис. 5) і відображає потенційний ресурс для розвитку національної економіки та банківської системи. Так, якщо припустити, що половину готівкової валюти з позабанківського сектору буде залучено в банківську систему, то банки зможуть отримати як мінімум 2 млрд. дол. США за рік, окрім цього можна буде значно розширити кредитну підтримку реального сектору економіки, збільшити офіційні резервні активи, надходження до державного бюджету і в кінцевому підсумку – ВВП.

Розглядаючи проблематику функціонування тіньового валютного ринку, необхідно звернути увагу на джерела його поповнення, які, на нашу думку, можуть бути такими (рис. 6).

Проаналізуємо важливість окреслених нами джерел тіньового валютного ринку України на основі визначення їх кореляційного зв'язку з показником обсягу готівкової валюти в позабанківському секторі (табл. 1).

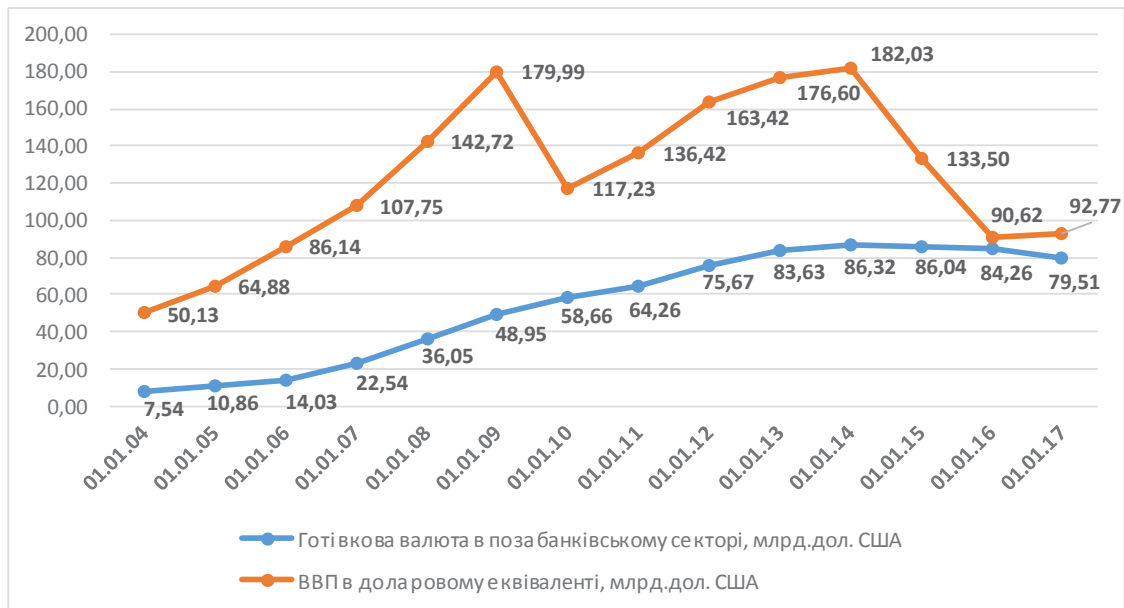

Рис. 5. Динаміка готівкової валюти в позабанківському секторі та ВВП України в 2003–2016 рр. [15]

Рис. 6. Джерела тіньового валютного ринку України

(розробка автора)

Як свідчать дані таблиці, найвищий зв'язок із показником обсягу готівкової валюти в позабанківському секторі має обсяг міжнародних переказів в Україну, що зумовлено миттєвим їх переведенням у готівкову валюту для купівлі товарів на сірому і чорному ринках, таких як автомобілі на вторинному ринку, житло на вторинному ринку, запчастини, будівельні матеріали тощо. Крім того, іноземна готівкова валюта використовується для оплати медичних послуг шляхом давання хабарів, що дає змогу з високою ймовірністю припустити те, що 90–95% міжнародних переказів в Україну через міжнародні системи переказу коштів переводяться в готівку.

Високий зв'язок простежується між прямими іноземними інвестиціями в Україну і за її межі. Така ситуація з погляду фінансових операцій є дещо дивною, оскільки іноземні інвестиції здійснюються в безготівковій формі, однак поясненням такого явища може бути наявність тісного зв'язку тіньових економічних процесів у сфері руху грошових коштів та фінансових операцій із тіньовими економічними відносинами у сфері регулювання і контролю економічних процесів, які в нашій країні характеризуються масштабною корупцією, що й відзначають іноземні інвестори. Тобто для отримання певного дозволу на ведення тієї чи іншої діяльності в Україні іноземним інвесторам доводиться

**Кореляційний зв'язок джерел тіньового валютного ринку України
з показником обсягу готівкової валюти в позабанківському секторі**

Джерела тіньового валютного ринку України	Готівкова валюта в позабанківському секторі
Міжнародні перекази в Україну	0,9064
Сальдо купівлі-продажу готівкової іноземної валюти через каси банків	0,2196
Динаміка офіційних резервних активів	0,1539
Надходження експортної виручки від реалізації товарів	0,6279
Оплата імпорту товарів, увезених в Україну	-0,5597
Депозити в іноземній валюті	0,7504
Споживчі кредити в іноземній валюті	0,5045
Прямі іноземні інвестиції в Україну	0,9524
Прямі іноземні інвестиції з України	0,8912

Джерело: розраховано автором за [15]

давати хабарі, які в кінцевому підсумку акумулюються на тіньовому валютному ринку; крім того, іноземні інвестори в умовах жорсткого фіскального тиску змушені також працювати в тіні: виплачувати зарплату (в іноземній валюті також) у конвертах, купувати товари за готівкову іноземну валюту тощо.

Враховуючи динаміку руху іноземних інвестицій через державний кордон в обидві сторони, а також описану вище практику трансфертного ціноутворення, варто звернути увагу й на те, що висока частка прямих іноземних інвестицій в Україну здійснюється у формі реінвестицій, тобто відбувається процес повернення виведених капіталів в офшорні компанії в Україну під прикриттям інвестицій. Це ж стосується й інвестицій за межі України, ресурс для яких акумулюється і на тіньовому валютному ринку.

Високий рівень зв'язку демонструє й обсяг депозитів в іноземній валюті, який, по суті, відіграє роль «ліфта» та основного каналу руху іноземної валюти з неофіційного сектору в офіційний, і навпаки. Так, у разі підвищення рівня довіри до банківської системи обсяг депозитів в іноземній валюті зростає за рахунок мобілізації готівкової валюти з тіньового валютного ринку, і навпаки, у разі зниження довіри до банківської системи чи погіршення макроекономічної або суспільно-політичної ситуації відтік депозитів в іноземній валюті спрямовується на тіньовий валютний ринок.

Помірний рівень зв'язку має й обсяг експортної виручки від реалізації вітчизняних товарів на світових ринках, що підтверджує наявність тіньових процесів у формуванні як такої виручки, так і необхідність переведення в готівку її частини для обслуговування корупційних зв'язків і купівлі товарів на тіньовому ринку. Це ж стосується й оплати імпортованих товарів, завезених в Україну, де спостерігається обернений зв'язок, що свідчить про те, що зі зростанням імпорту обсяг тіньового валютного ринку зменшується, і навпаки. Як висновок, частина ресурсів для оплати імпорту акумулюється на тіньовому валютному ринку.

Досить вагомим джерелом поповнення тіньового валютного ринку до 2009 р. були споживчі кредити в іноземній валюті, які використовувалися для придбання автомобілів і побутової техніки на вторинному

ринку, однак після введення заборони на кредитування населення в іноземній валюті важливість цього чинника була нівельована.

До 2012 р. досить потужним джерелом формування тіньового валютного ринку були операції з купівлі-продажу готівкової іноземної валюти через каси банків. Так, у період до 2012 р. операції з продажу готівкової іноземної валюти населенню значно перевищували операції з купівлі іноземної валюти в населення і в 2012 р. досягнули свого максимуму на рівні 10,2 млрд. дол. США (рис. 7), які, з високою ймовірністю, були спрямовані на тіньовий валютний ринок у вигляді заощаджень в іноземній валюті, купівлі автомобілів, житла та інших предметів розкоші. Після введення паспортизації валютообмінних операцій обсяги сальдо операцій купівлі-продажу іноземної готівкової валюти через каси банків значно скоротилося, а після введення обмежень на продаж готівкової іноземної валюти на рівні 3 тис. грн. в одні руки населення більше продавало валюту в банки, ніж купувало. Введення валютних обмежень не сприяло виведенню іноземної готівкової валюти з тіні, а, навпаки, збільшило обсяг готівкового валютного ринку, що негативно позначилося передусім на фінансовій безпеці банківської системи України, адже такі заходи спровокували відплив іноземної валюти з банківської системи в тіньовий валютний ринок, наслідком чого стало підвищення збитковості банківської діяльності та криза ліквідності. Великі обсяги продажу готівкової іноземної валюти населенню через каси банків призводили й до зниження обсягів офіційних резервних активів.

Високий рівень розвитку тіньових економічних відносин, зокрема тіньового валютного ринку, є однією із найбільших загроз для фінансової безпеки банківської системи України, що проявляються у трьох напрямках: 1) формування альтернативного до банківських депозитів напряму заощадження, що в умовах погіршення економічної кон'юнктури призводить до відтоку валютних депозитів; 2) недоотримання прибутку від конверсійних операцій з іноземною валютою; 3) недоотримання фінансових ресурсів у вигляді депозитів юридичних осіб та населення.

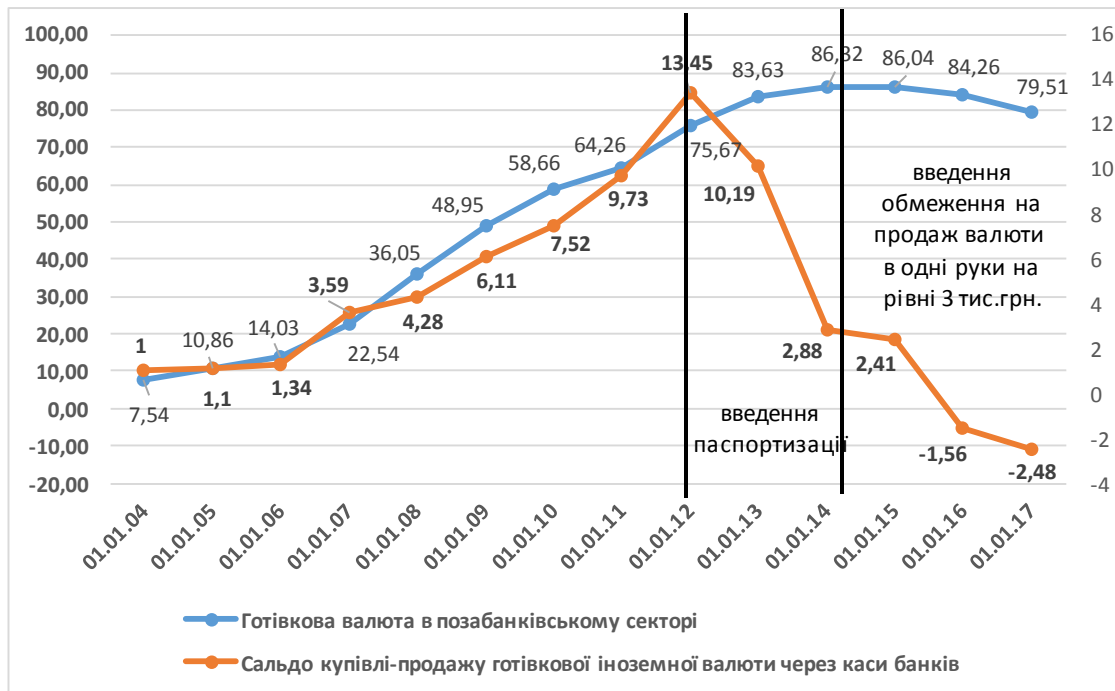

Рис. 7. Динаміка сальдо купівлі-продажу іноземної готівкової валюти через каси банків та обсягу готівкової валюти в позабанківському секторі в 2003–2016 рр. [15]

Така ситуація зумовлює необхідність розроблення ефективних заходів щодо обмеження розгортання тіньових економічних процесів. Самий же підхід до розроблення таких заходів повинен виходити з визначення основних причин тінізації економічних процесів, якими, на нашу думку, є:

1) тіньові економічні відносини як рудимент радянського минулого. Тотальний контроль над виробництвом продукції та фінансовими операціями в умовах відсутності широкого асортименту продукції і можливості вибору в умовах Радянського Союзу породив необхідність пошуку можливостей виробництва товарів у підпільних цехах, що стало основою тіньової економіки того часу й основою формування поведінки народних мас, спрямованої на ведення скритого від влади виробництва. Скрите виробництво зумовило процеси стимулювання корупції в СРСР на місцевому рівні, який був представлений місцевою міліцією та іншими наглядовими і контролюючими органами. В умовах перебудови тіньова економіка набула всесоюзних масштабів і сформувала багаж ментально-виробничих рис населення колишніх республік СРСР, які здобули незалежність і на такому багажі закладали основи власних економік;

2) розвиток «тіньової» поведінки 90-х років ХХ ст. Тіньова поведінка населення 90-х років була зумовлена недавнім радянським минулим та відсутністю розуміння сутності ринкової економіки в умовах правової держави. Низький рівень розвитку національної банківської системи зумовлював необхідність та водночас розширював необхідність існування тіньового готівкового валютного ринку, а також великих обсягів

готівкових розрахунків і бартеру, які належним чином не обліковувалися;

3) відсутність правової держави та ефективної системи примусу і санкцій. Побудова держави на основі об'єднання кримінально-виробничих та олігархічних еліт не сприяла формуванню ефективної законодавчої та судової систем, які б змогли упорядкувати суспільно-політичне й економічне життя за зрозумілими та однаковими для всіх суб'єктів правилами, що в кінцевому підсумку призвело до розгортання всюдозволеності та появи паралельних світів розкоші (олігархічно-кланова система) і виживання (населення України), для яких тіньові економічні відносини стали вигідними для кожного по-своєму. Для перших тіньові економічні відносини слугують шляхом до збагачення, для других – виживання;

4) високий рівень фіскально-контролюючого навантаження. Високий рівень фіскально-контролюючого навантаження призводить до формування невідомих вимог для бізнесу і населення, які не належать до кланово-олігархічної системи відносин і цінностей, а отже, викликає необхідність тінізації економічних відносин та формування джерел і систем фінансування через корупційно-тіньові схеми кланово-олігархічної системи;

5) високий рівень корупції. Корупційний складник суспільно-економічних відносин зумовлений як відсутністю правової держави, так і необхідністю створення джерел підтримки функціонування кланово-олігархічної системи. З іншого боку, корупція є способом захисту бізнесу та «полегшення» життя бізнесменів;

б) відсталість економіки і бізнесу. Внаслідок відсутності системних реформ, правової держави, основ ринкового ведення господарства виробничі технології є значно відсталішими, а ніж у конкурентів, що викликає необхідність тінізації економічних процесів для підвищення конкурентних переваг на внутрішніх і зовнішніх ринках товарів і послуг.

Висновки. Таким чином, основним заходом, спрямованим на мінімізацію тінювих економічних відносин, повинна стати побудова правової держави, адже саме у разі упорядкування законодавства та створення ефективної системи покарань і санкцій, які стануть однаковими для всіх суб'єктів суспільно-економічних відносин, появиться можливість мінімізації тінювого валютного ринку, трансфертного ціноутворення, реєстрації бізнесу тощо. Крім пра-

вових заходів, доцільними є й економічні заходи, спрямовані на полегшення ведення бізнесу шляхом зменшення податкових і процентних ставок, розширення кредитної підтримки бізнесу тощо. Свою роль у цьому контексті повинна відіграти й банківська система, створюючи умови для збільшення обсягів безготівкових розрахунків, ефективного контролю міжнародних розрахунків, руху іноземної валюти тощо.

У разі ефективної реалізації зазначених заходів, спрямованих на мінімізацію тінювих економічних відносин у банківській системі, зможуть збільшитися обсяги фінансових ресурсів, знизиться ймовірність відтоку депозитів у тінювий валютний ринок, підвищиться прибутковість банківських установ та збільшиться рівень фінансової стійкості.

Список літератури:

1. Баранов С.О. Тінюва економіка: сутність, причини, соціально-економічні наслідки та шляхи подолання в Україні. Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. 2015. № 3. С. 47–55.
2. Денисенко М.П., Бреус С.В. Економічна безпека держави та деструктивний вплив на неї тінювої економіки. Вчені записки університету «КРОК». Економіка. 2014. Вип. 37. С. 25–31.
3. Жолудь О., Піонтківська І. Доларизація та чорний ринок валюти в Україні: причини, обсяги, наслідки для економіки та політики. К.: Центр економічної стратегії, 2016. С. 19
4. Корнилов М.Я., Лобачев С.В. Как оценить объем бегства капитала из России. Экономический вестник Ростовского государственного университета. 2008. Т. 6. № 1. С. 78–86.
5. Латов Ю.В. Экономика вне закона. Очерки по теории и истории теневой экономики: монография. М.: Московский общественный научный фонд, 2001. 284 с.
6. Серебрянский Д., Вдовиченко А. «Втеча» капіталу і тінюва міжнародна торгівля в Україні: зв'язок, макро-економічні ефекти. Вісник Національного банку України. 2012. URL: http://ndifp.asta.edu.ua/fles/doc/publications/SDM_VAM_NBU_27_10_12.pdf.
7. Тишук Т.А. Міф та реальність: Рівень тінювої економіки в Україні. URL: <http://voxukraine.org/2015/12/08/mif>.
8. Тиссен У. Тінюва економіка: методи прогнозування, проблеми кількісної оцінки та висновки для економічної політики. Зрушення до ринкової економіки. реформи в Україні: погляд зсередини. К., 1997. С. 61.
9. Турчинов О.В. Тінюва економіка: теоретичні основи дослідження. К.: Артек, 1995. 300 с.
10. Швабій І.К. Дослідження структури тінювого сектору економіки. Актуальні проблеми економіки. 2010. № 3(105). С. 115–121.
11. Schneider F. The Size and Development of the Shadow Economies of Ukraine and Six other Eastern Countries Over the Period of 1999–2015. Економіка розвитку. 2016. № 2(78). С. 12–20.
12. Velloso F.C., Muller Brigagao G.A. Volume LXXVII Cahiers de Droit Fiscal International, International Fiscal Association, 1992. P. 313.
13. Карнаух Т.М. Трансфертне ціноутворення: сутність та перспективи запровадження в Україні. Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки. 2015. Т. 168. С. 120–124.
14. Global Financial Integrity. URL: <http://www.gfintegrity.org/>.
15. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <http://www.bank.gov.ua>.
16. Тишук Т.А. Виведення капіталів з України: масштаби та напрями запобігання. К.: НІСД, 2013. 39 с.
16. Cuddington J.T. Capital Flight: Issues and Explanations. Princeton Studies in International Finance. Princeton University, Princeton. 1986. № 58. P. 85–96.
17. Про банки і банківську діяльність: Закон України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2001. № 5–6. Ст. 30.
18. Нові вимоги до структури власності банків та наслідки її непрозорості. URL: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=17998289>.
19. Сагайдак А. Нові деофшоризаційні кроки в Україні. Finance Business Service. 2016. URL: https://www.fbs-offshore.com/novyedeofshorizacionnyye-shagi-v-ukraine/?gclid=C1e7k_vI2c4CFRa3GwodNuwJog.
20. Щегельська М.В. Основні підходи до визначення кінцевих власників комерційних банків в Україні. Науковий вісник Херсонського державного університету. Економічні науки. 2016. Вип. 17(4). С. 133–136.
21. Шумська С.С. Фінансове багатство України в офшорах світу та офшоризація капіталу банківської системи. Економіка і прогнозування. 2016. № 4. С. 25–47.

ФИНАНСОВАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЫ УКРАИНЫ В УСЛОВИЯХ УГРОЖАЮЩИХ ТЕНДЕНЦИЙ ВЫВОДА КАПИТАЛА

В статье рассмотрены процессы возникновения и реализации теневых экономических отношений в сфере купли-продажи товаров и услуг (трансфертное ценообразование) и движения денежных средств финансовых операций в Украине. Дана количественная оценка объемам вывода капитала из Украины. Определены основные негативные последствия для финансовой безопасности банковской системы Украины, вызванные выводом капитала, а также предложены возможные варианты минимизации вывода капитала в оффшорные юрисдикции.

Ключевые слова: трансфертное ценообразование, вывод капитала, оффшорные юрисдикции, финансовая безопасность, банковская система.

FINANCIAL SECURITY OF THE UKRAINE BANKING SYSTEM IN CONDITIONS OF DANGEROUS TRENDS OF CAPITAL LEAKAGE

The article deals with the processes of the emergence and realization of shadow economic relations in the sphere of the sale and purchase of goods and services (transfer pricing) and the movement of cash and financial transactions in Ukraine. A quantitative estimate of the amount of capital withdrawal from Ukraine is given. The main negative consequences for the financial security of the Ukrainian banking system caused by the withdrawal of capital are outlined, as well as possible options for minimizing the withdrawal of capital in offshore jurisdictions.

Key words: transfer pricing, capital withdrawal, offshore jurisdictions, financial security, banking system.

УДК 336

Васильчук В.В.

аспірант кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Національний університет «Києво-Могилянська академія»

ВТРАТИ БЮДЖЕТУ УКРАЇНИ ВНАСЛІДОК ЗЛОВЖИВАНЬ ІЗ ПДВ

Статтю присвячено проблемам зловживань із податком на додану вартість, які підривають фіскальну ефективність податку та виводять державні кошти до тіньового сектору. Показано важливість надходжень ПДВ до бюджету, розраховано показники податкового розриву та фіскальної ефективності. Описано схеми ухилення від сплати податку на незаконного відшкодування ПДВ. Проаналізовано роль бюджетного відшкодування в надходженнях із ПДВ. Наведено динаміку втрат бюджету внаслідок пільгового оподаткування та проаналізовано структуру податкових пільг. Надано рекомендації щодо зменшення корумпованості податку.

Ключові слова: податок на додану вартість, фіскальна ефективність, ухилення від оподаткування, бюджетне відшкодування, втрати бюджету, податкові пільги, податковий розрив.

Постановка проблеми. Податок на додану вартість є одним із найважливіших ресурсів поповнення дохідної частини бюджету України. Водночас цей податок вважається найкорумпованішим в Україні: через різні схеми, пов'язані з податком, виводять у тінь мільярди гривень. Але відмивання коштів відбувається не тільки нелегальними шляхами, податкове законодавство також часто сприяє таким діям. На шляху до декларованого Україною зменшення корупції та тіньового сектору необхідно продовжити реформування ПДВ, яке могло б зменшити рівень зловживання цим податком.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблем функціонування та фіскальної ефективності ПДВ присвячено численні роботи вітчизняних учених, зокрема В. Адрущенка, В. Вишневецького, А. Дриги, О. Зварич, П. Кулика, А. Крисоватого, І. Лютого, О. Озерчук, Л. Сідельникової, А. Соколовського та ін.

Мета статті. Головною метою роботи є оцінка податкового потенціалу ПДВ та спроба оцінити вплив різних факторів на зменшення фіскального потенціалу податку.

Виклад основного матеріалу. Податок на додану вартість є одним із головних джерел наповнення бюджету України. Для того щоб побачити важли-